

**МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА:
СУТНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

Розкрито сутність механізму захисту прав людини та громадянина, а також визначено його складові. Уперше у статті розмежовуються поняття «механізм захисту прав» та «механізм реалізації людиною права на захист», також надається їх чітке тлумачення й простежується їх взаємозв'язок. Автором аналізується вплив громадянського суспільства на дієвість розглянутих механізмів й наголошується на необхідності підвищення їх ефективності.

Ключові слова: механізм, механізм захисту прав, механізм реалізації людиною права на захист, види та елементи механізмів захисту прав.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у більшості держав світу питання дотримання та захисту прав людини і громадянина стоїть дуже гостро. Особливо активно інститут захисту прав людини почав розвиватися в останнє століття, коли більшість держав взяли курс на демократизацію та розвиток громадянського суспільства. У зв'язку з цим на міжнародному рівні існує багато нормативно-правових актів, які закріплюють права людини й порядок їх захисту. Кожна сучасна держава з демократичною формою державного правління на рівні національних конституцій та інших нормативно-правових актів закріпила права, свободи і обов'язки людини та громадянина, механізми їх реалізації та захисту.

Особливого значення в контексті захисту прав людини набуває конституційне право на захист. Реалізація людиною права на захист може здійснюватися через різні механізми захисту прав. У першу чергу їх поділяють на дві великі групи – національні та міжнародні механізми захисту прав. Національні (внутрішньодержавні) механізми захисту прав мають свої особливості у кожній країні, у той час як міжнародний механізм захисту прав є однаковим для всіх, незалежно від національності та громадянства.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженню механізмів захисту прав приділяли значну увагу такі вітчизняні вчені, як Заворотченко Т.М., Кавун В.Ф., Огородник О.Г., Погорілко В.Ф., Рогозін М.П., Скакун О.Ф., Стадник Г.Н., Рабинович П.М. Серед іноземних вчених треба зазначити Алексеєва О.С., Алексеєва С.С., Гессена В.Н., Гомен Д., Гумбольдта В., Калугіна В.Ю., Мотьвилавку Е.Я., Нерсисянца В.С., Іоффе О.С., Карпець І.І. та Рогозіна М.П. тощо.

Мета статті – аналіз механізмів захисту прав людини та громадянина, визначення його складових та подальший розвиток в Україні. Уперше у статті розмежовуються поняття «механізм захисту прав» та «механізм реалізації люди-

ною права на захист», також надається їх чітке тлумачення й простежується їх взаємозв'язок.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи механізми захисту прав та механізми реалізації людиною права на захист, необхідно дати відповіді на наступні питання. Що представляють собою механізм захисту прав та механізм реалізації людиною права на захист? Яка природа виникнення та сутність цих механізмів? Які саме проблеми реалізації мають вказані механізми? Що потрібно робити для вирішення існуючих проблем та удосконалення механізмів?

Досить часто в юридичній літературі ми зустрічаємо поняття «механізм» для характеристики правових явищ. Наприклад, державний механізм, механізм захисту прав, механізм органів державної влади та ін. Проте, чіткого визначення та тлумачення цього поняття немає.

На думку деяких науковців механізмом є напрями взаємодії та співпраця між інституціями зовнішніми структурами. Так, російський вчений Мотьвилавка Е.Я. розкриває поняття механізму як системи певних правових засобів, які спрямовані на захист людини [1]. На думку Скакуна О.Ф. правовий механізм є частиною так званого соціально-правового механізму. Професор Скакун О.Ф. наголошує, що такий правовий механізм діє в єдності й покликаний охороняти й захищати права людини та громадянина [3, с. 206]. Крім того, вона зазначала, що механізм соціально-правового забезпечення прав і свобод людини можна поділити на три підсистеми: механізми реалізації, охорони та захисту [3, с. 206].

Відомий український конституціоналіст Погорілко В.Ф., погоджуючись з Мотьвилавком Е.Я., тлумачив механізм як систему правових засобів. Ці засоби необхідні для захисту прав. Крім того, Погорілко В.Ф., як і Рогозін М.П. зазначав, що механізм захисту прав людини є системою влади держави, основною функцією якої є захист прав людини та громадянина.

Так, Рагозін М.П. визначає, що «юридичний механізм захисту прав людини – це можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод, а також система органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи. Система органів, які захищають і гарантують права людини: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів; центральні та місцеві органи державної виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; органи міліції; служба безпеки; прокуратура; суд» [4].

З такою думкою Рагозіна М.П. погоджується й Огородник О.Г., проте він до механізму захисту прав відносить ще й громадські організації, правові та нормативні акти, які покликані захищати права людини [2].

Як було вже зазначено вище, механізми поділяються на міжнародні та національні. Під міжнародними механізмами захисту прав розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення в разі їх порушення. Національні механізми захисту прав діють на території певної країни. Також механізми захисту прав в українському праві класифікують за галузями права, наприклад, механізм захисту цивільних прав або механізм захисту прав споживачів та ін.

Згідно з нормами діючого законодавства людина може скористатися своїми правами при наявності певних юридичних гарантій. Вони відіграють помітну роль в механізмах захисту прав, оскільки їх основна мета – реальне забезпечення максимального здійснення громадянами своїх прав. При відсутності певних гарантій з боку держави людина не зможе скористатися правом на захист. Тому, вважаємо, що юридичні гарантії є одним з елементів механізму захисту прав.

В Україні механізм захисту прав реалізується через діяльність Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин та міжнародних відносин, інших комітетів Верховної Ради України в частині діяльності по забезпеченню та захисту прав людини; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Генеральної прокуратури України; інституту адвокатури (інститут надання правової допомоги); МВС України (в частині формування та розвитку внутрішньовідомчого контролю за дотриманням прав людини); Міністерства юстиції України (зокрема, Національне бюро по дотриманню Європейської конвенції з основних прав та свобод людини); інших центральних органів виконавчої влади (в частині забезпечення та захисту прав

людини); правозахисних організацій (національні та міжнародні); науково-дослідних установ; засобів масової інформації.

Отже, механізм захисту прав є системою та комплексом послідовних дій, які спрямовані на захист прав людини та громадянина. Фактично і механізм реалізації права людини на захист теж є системою та комплексом послідовних дій, які спрямовані на захист прав людини та громадянина. Ці поняття на перший погляд ідентичні. Проте, на нашу думку, механізм захисту прав є більш ширшим поняттям, оскільки він охоплює всі можливі дії при захисті прав. Поняття «механізм реалізації людиною права на захист» є дещо вужчим, оскільки елементом механізму захисту прав є реалізація людиною права на захист. Тобто механізм реалізації права людини на захист є частиною механізму захисту прав. Таким чином можна стверджувати, що ці поняття тісно взаємопов'язані одне з одним, але вони не є тотожні.

Як правове явище, механізм захисту прав людини є системою, оскільки як було вище зазначено, складається з певних частин, таких, як право на захист; форма та спосіб захисту прав; процес та порядок звернення до відповідних органів, установ та організацій. Механізм захисту прав як система характеризується діалектичною взаємозалежністю цілого й частини, кожний елемент якого займає певне місце і здійснює певні функції у ньому. Безперечно, механізм захисту прав повинен бути органічно цілісним та логічно послідовним процесом. Сутність будь-якого механізму захисту прав полягає в послідовності дій людини й досягненню певного результату. Діяльність людини при цьому полягає у відновленні становища, що існувало до порушення конкретного права особи.

Суттєвою проблемою в Україні є ефективність механізму захисту прав, що залежить від стабільності суспільства, де слідування букві й духові законів є правилом, а не виключенням.

Необхідно підкреслити, що у сучасній юридичній науці немає єдиної точки зору щодо того, якими повинні бути механізм захисту прав та механізм реалізації людиною свого права на захист, тобто вони не є універсальними. І це є однією з основних проблем сучасного процесу захисту прав, які повинні бути регламентованими, тобто чітко визначеними та прописаними. Безперечно законодавчо не достатньо визначити, що людина має право на звернення до суду за захистом своїх прав – це є тільки декларацією права, яка без зазначення конкретних процедур не є дієвою, залишатиметься декларацією.

На сьогоднішній день проблеми, які стосуються механізму захисту прав та механізму реалізації людиною права на захист як в Україні, так і світі залишається надзвичайно багато. Ці проблеми наявні і на теоретичному, і на практичному рівнях. Крім вже вказаної проблеми підвищення ефективності наявних механізмів, проблемою також є недостатнє законодавче закріплення основних етапів застосування більшості механізмів, відсутність їхнього тлумачення.

Існуюча система права й наявні механізми захисту прав є повною мірою відображенням і проявом духу, розвитку, характеру й реальних умов існування народу. У країнах, що належать до континентальної системи права функціонує один механізм захисту прав, а в країнах, які належать до системи загального права інший. У рамках однієї правової системи, механізми захисту прав відрізняються один від одного й мають свої особливості. Відомо, що в країнах, що належать до континентальної системи права на перший план висунуто норми права. В країнах, що належать до системи загального права основне значення має юридична практика, тобто судовий прецедент. Тому й механізми захисту прав в країнах, які належать до різних систем права відрізняються. Можна стверджувати, що розвиток та функціонування механізмів захисту прав залежить не тільки від законодавця, а й від народу, його історії та культури.

Стаття надійшла до редколегії 4 вересня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.В. Никифороком.

Y.M. Sydorчук

FRAMEWORK FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND CIVIL: ESSENCE AND PROSPECTS IN UKRAINE

Summary

In the article disclosed the philosophical and legal entity of the mechanism of protection of the rights human and citizen, and determined its components. The first time in an article are separated by concept of "rights protection mechanisms" and "the mechanism of realization human rights of defense", also they provided accurate definition and is observed their interrelation. The author analyzes the influence of development of society on the effectiveness of the mechanisms and emphasizes the need increase their efficiency.

Keywords: mechanism, rights protection mechanisms, the mechanism of realization human rights of defense, types and elements of rights protection mechanisms.

Ю.М. Сидорчук

МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА: СУТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация

Раскрыто сущность механизма защиты прав человека и гражданина, а также определены его составляющие. Впервые в статье разграничиваются понятия «механизм защиты прав» и «механизм реализации человеком права на защиту», также дается их четкое толкование и прослеживается их взаимосвязь. Автор анализируется влияние гражданского общества на действенность рассматриваемых механизмов и отмечается необходимость повышения их эффективности.

Ключевые слова: механизм, механизм защиты прав, механизм реализации человеком права на защиту, виды и элементы механизмов защиты прав.

Висновки. Отже, сутність механізму захисту ми бачимо в досягненні справедливості у суспільних відносинах при порушенні прав людини. Основна мета таких механізмів – це захист прав, повна реалізація людиною свого права на захист. Очевидно, що механізм захисту прав та механізм реалізації людиною права на захист повинні бути універсальні. Для підвищення ефективності механізмів захисту прав необхідно змінювати правову культуру і правосвідомість народу, формувати їх через виховання та освіту. Реалізувати цей механізм повинен народ і суспільство, які фактично формують право, а отже й всі наявні правові механізми захисту прав.

Список літератури

1. Мотьевилка Е.Я. Теория регулятивного и охранительного права. – Воронеж, 1990. – С. 54.
2. Огородник О.Г. Механизм забезпечення прав і свобод людини та принцип законності в Україні // Право України. – 2008 - №6 – С. 15.
3. Скаун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. – Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
4. Рагозін М. Вчимося демократії Уроки громадянської освіти. - Видавництво «Донбас» http://iem.donntu.edu.ua/doc/soz/ragozin_uchim_de_mokr/part51.htm